

8.

Mărunțișuri.**Baba-Coaja.**

În mitologia populară: „ogresse qui tue les enfants non baptisés“.

Hasdeu, s. v., o identifică cu „cea mai teribilă babă din mitologia serbă, *kuga*, la deminutiv *kužiŭa*, adiectivul *kužna*“, personificând în genere „ciuma“, „pestis“ și reprezentând, în ultima analiză, pe germ.-ren. *koge*, „stârv, cadavru“.

Observăm că personagiul mitologic în chestie există și la Ruteni, care-l pomenesc în expresia: *baba kózi gónit*, „von leichter Wellenbewegung der jungen Getreidesaat“ (Želechowski, I, 356).

Evident, însă, că el ar putea fi împrumutat de la noi: în trebuințarea lui la Români din Transilvania și prezența unui prototip renan, ca cel semnalat de Hasdeu, concordă perfect cu teoriile mai noi asupra originii moselane a Sașilor¹.

Malanca.

Obiceiul, foarte răspândit prin Bucovina și Nordul Moldovei, de a umblă, în ajunul Anului-Nou sau al Bobotezii, cu un băiat deghizat ca fată, etc. (cf. Pamfile, *Crăciunul*, p. 194 sq.) reflectă, fără îndoială, pe rut. *malánka* 'Unterhaltung mit Verkleidung eines Burschen als Mädchen, mit Liedern und Neujahreswünschen am Abend vor dem Neujahr' (Želechowski, I, 424).

Cuvântul e, de fapt, un deminutiv al numelui *Sf.-Melania*, care se serbează tocmai în ziua de 31 Decembre (cf. Manastyrski, *Die Ruthenen*, în colecția: „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort u. Bild“, vol. *Bukowina*, p. 259, unde se dă și textul cântecului „Malancei“)².

¹ *Mama pădurii* ar putea fi, cred, apropiată de v. germ. *holzmuoja* 'Waldeule', 'Hexe' (R. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, p. 115), în sensul unei antropomorfizări a bufnei de pădure.

² În vol. din aceeași colecție, consacrat *Galiției*, p. 417, cetim: „Am Vorabende des Neujahrs, das ist am *Melanietage* (na *Matanky*)...“

Înrătunul, Trătunul.

Găsesc în „Comoara Satelor“, II (1924) p. 88, acest nume ardelean al sărbătorii zise de obicei „Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul“ (25 Maiu st. v., deci „a treia aflare“ : ἡ γ' εὑρεσις σ. φανέρωσις τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου). Nu e vorba de etimologie, pentru că aceasta-i evidentă: *întră-tunul*, i. e. *tunetul*, resp. *trăsnetul*, iar dacă se mai cere vreo probă, o avem în faptul, că în aceeași zi „femeile se rețin de la orice lucru ca să fie scutiți (sic!) de trăsnete“ (l. c.; cf. *ibid.*, 1925, p. 37). Ceea ce face interesul cuvântului e accepțiunea specială (neglijată de lexice) a verbului a *întră*, pe care el o implică și care are analogii perfecte într'un fr. *carême-entrant* sau *moisentrant*; (cf. vechiu *mois à l'intrar*, opus lui *mois à l'issir* = *mensis intrans*, *introiens ingrediens*, i. e. *incipiens*, *initians* față de *mensis exiens*, *in exitu mensis*, etc. v. Gr. Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, pp. 75—6).

Văzândure.

În DR. II, 661 și 906, am relevat câteva specimene neobservate de gerundii în -(u)re(a): *îmblândure*, *neputândure*, *nevândurea*, *nefiindurea*.

Putem adăugi acum încă un exemplu, pe care-l găsim într'un act moldovenesc din 1670, tipărit de d. N. Iorga (*Procesele călugărilor de la Sântilie și Gheorghe, pisarul leșesc*, extras din *Analele Acad. Române*, 1925, p. 5): „Văzândure (sic) eu că are dumnealui aceia danie...“.

Tătâne, Mămâne, etc.

Studiind acest curios tip flexionar, d. Ov. Densusianu (*Hist. de la langue roumaine*, I, p. 139) l-a așezat în cadrul latin-roman al cazului oblic la substantivele în -a, referitoare la persoane¹.

Formele românești sânt arătate ca fiind reflexul dubletelor lat. *tatani*, *mamanī*, aflătoare în inscr. din sec. III p. Chr., ca și

¹ Pentru bibliografie, v. Savij-Lopez, *Le origini neolatine*, ed. Guarnerio, p. 283, n. 1 și Philippon, în „Romania“, XXXI, p. 201 sq.

barbane(m) = *barba(m)*, „unchiu“¹, și ca făcând parte din familia romanică a formelor oblice în *-ain* (*putain, nonnain* față de *pute. nonne*; cf. it. *puttana, mamma*), — resortul însuși al formațiunii putând fi căutat, fie în Țonfuzia substantivelor masc. în *-a* cu cele în *-o*, *-onem* de decl III (Densusianu. *l. c.*), fie în analogia cu tipul flexionar germanic *-a, -un*, desvoltate mai întâiu la numele proprii de origine germanică² și extinsă apoi la unele apelative (Guarnerio, *l. c.*³), fie într'o virtualitate latină, puțin accentuată la început, dar potențată ulterior prin influența germană.

Oricare ar fi, însă, geneza fenomenului, fapt e, că *tătâne* și *mămâne*, — cu diferitele lor variante, arhaice și dialectale⁴, — nu reprezintă singure, cu *frăține*⁵, familia cazului oblic, de care

¹ Pentru acest *barba*, cf. și E. Tappolet, *Die romanischen Verwandtschaftsnamen*, p. 103 sqq. — *Oma*, „Mutter“ (p. 23), are un pendant la noi în dialectalul *oamă* „femeie bătrână, babă“. — De notat (*ibid.*, p. 21) ipocoristicul *téta*, pl. *tétan*, „Vater“, cum și analogia rom. *bărbat* (ngr. βαρβάτος, „berbece nebătut“, la Dehèque și: ἄλογον βαρβάτον, „étalon“, s. v. βαρβάτος, „robuste“; cf. și mr. *mascur* „bărbat“, față de dr.), în sens propriu, ca și'n sens figurat: „câni mai *bărbați*“ (voinici, în „Miorița“), *bărbat la gură* (Lex. Berinda) bun-de-gură, εἰστομος, εἰγλωττος.

² *Tatanem* ca acc. de la n. pr. *Tata*, se întimpină și'n Cassiodorus p. 157. — Toponimice, aparținând aceluiași tip, relevă Paul Marchot, în „Archivum Romanicum“ VII (1923), p. 397 sq.: „Noms de lieu en *-anius* ou *-ania*, à radical germanique, dans la cité des Tongres“.

³ Cf. și E. Bourciez, *Linguistique Romane*² p. 225.

⁴ Forma rotacizată, *tătări*, se întâlnește nu numai în Ps. Șcheiană, ed. Candrea, II, 494, ci și'n *Poezii pop. din Maramureș*, col. Țiplea, p. 5: „Și soarele, socru-mare, C'acela mi-o fost *tatare*“. — Poate și în „*Tata-i tătăran*, roată de bostan“ din Pascu (*Despre cimilituri*, I, 42) avem același reflex. — Un cunoscut fenomen de metafonie reprezintă „*tătăine* nostru“ („Arhivele Olteniei“, II, 126), iar un interesant caz de „etimologie populară“ se găsește în „*Șezătoarea*“, IX, 57: „Mizilcuța carte știe, Lumele *tată-in* său scrie“ = numele *tătâni-său* scrie. — Tot astfel, *mumâne*: „*numâni*“ se atestă în rev. *Ion Creangă*, IX, 248, ca și în fragmentele de Cazanție brașoveană, publicate de N. Iorga, în *Cevă despre episcopul maramureșan Iosif Stoica*, (p. 157).

⁵ Cf. *frăține-mieu, -tău, -său*; într'un doc din 1625, publ. în „Arhivele Olteniei“, II, 125: „*frăținenostru*“ (sic). — Regionalismul *fratcano* (voc.) a fost explicat (Dicț. Ac., s. *frate*) din: *frate a' nost(ru)*. — De remarcat e forma de voc. popular: *frăține-meu* (la G. Dem. Teodorescu. *Poezii pop.*, p. 684), „*măi frate-mieu!*“ (deasă, la nuvelistul I. C. Vissarion), apoi forma de nom. sing. *suroră-mea* (în locul obișnuitului „*soră-mea*“, „*soru-mea*“, „*sor-mea*“), cum și întrebuințarea formei oblice *tătâne-tău* ca nominativ sing.: „*tătâne-lău* mi-a spus“, ca și: „*matale și dumatle* mi-ai spus“ (în loc de: *mata* s. *dumneata*).

ne ocupăm, în limba noastră: *bărbățane* (-mieu) și *cumnățane* (-mieu) pe lângă: „bărbată-mieu“ (bărbatului meu) și „comnată-mieu“ (cumnatului meu¹), se aud mai tot atât de des prin Nordul Moldovei.

Mai mult decât atât. Ni se pare că formațiuni din limbile vecine, ca pol. *babunia* „Grossmütterchen“, *mamunia*, etc., cu formantul *-unia*, pe care Brückner (*Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung*, 1918, p. 221) îl consideră drept „caracteristic“ pentru limba polonă (față cu celelalte limbi slave), ar putea fi de proveniență moldovenească, cum e, fără îndoială, rut. *tatún*, *tatúnko* „Väterchen“ (Želechowki, II, 951), al cărui sinonim *tatusk* și *tatúsko*, ambele deminutive din *tato* ‘tată’ (*ibid.*) trebuiesc alăturate atât la rom. *tatul*, cât și la acel *Tai(ul)*, de care s’a vorbit mult în ultimul timp². O interesantă fuziune între rom. *tată* (poate, sub forma alterării țigănești: *tetea*³) și sl. *dědju* (cf. *Dediul*⁴) pare să reprezinte n. de fam. vr. *1etea*, *Tetiul* (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II¹, p. 15).

Adâncă bătrânețe.

Latinul *altus*, din care al nostru *înnalt*, are și înțelesul de „înnalt“ și acela de „adânc“; dar echivalentul latin al expresiei rom. *adânci bătrânețe* e *summa aetas*, adică: „vârsta supremă“ (cf. vgr. ἐσχατογέρων), în sensul de „cea mai înnaltă“ (cf. germ. *hohes Alter*). E perspectiva ascendentă, a vârstei, care, crescând, urcă scara anilor, pentru a ajunge — ca la o *summa linea* dintr’o adițiune — la *dies supremus* (cf. *obire diem supremum = cedere e vita, mori*).

La noi, din contră: vârsta înnaintată — trecută de limita când eră *în floare*, *év ἀκμή* și după care începe declinul, panta descendentă — apare ca o scădere a energiei vitale, ca o coborîre în *adânc*: „până la *adânci bătrânețe*“.

¹ Cf. lui *tată-mieu* = tatălul meu (lui *tata al mieu*); *tatăl nostru* = tată al nostru! — Altfel: *bărbatu-mieu*, *cumnatu-mieu*.

² V. și ale mele *Pagini istorico-filologice*, III, p. 17 sqq. (extras din „Anuarul Inst. de Ist. Naț.“ din Cluj, III), cum și *Rev. Istorică*, XII (1926), p. 8 sq. (unde citez și pe Τατοῦλος din Priscus).

³ *Tetila* și *Tetoiul*, n. de com. în jud. Gorj și Vâlcea, au însă, foarte probabil, altă bază. — Din *Tetoiul*, care seamănă a nume mocănesc, avem derivatul *Tetoianu* (prin n. de loc.).

⁴ Cf. varianta băn. *Geyiu* (Iosif Popovici, *Balade populare din Bănat*, p. 43), ca *Bagiu* (*ibid.*, 86) = *Badiu* (*Badea*).

Aceeași concepție se oglindește în ngr. βαδδὺ γῆρας 'extrême vieillesse' (Korais, Ἐτακτα, IV, 42) și'n rut. *glibokii vik* 'hohes Alter' (Żelechowski, I, 144), — adevectivele respective însemnând propriu-zis, deopotrivă: „adânc“.

Burtă-verde.

Cunoscutul epitet desprețuitor pentru un burghez materialist, apărând și ca epitet satiric colectiv la adresa poporului nostru în genere, sub forma de *Ianache burtă-verde*, a fost explicat de Șăineanu (*Dicț. univers.* 4, s. v.), în legătură cu *Român verde*, ca „burtă robustă, adecă om robît pântecelui“.

Explicația e posibilă; în orice caz, nu cunoaștem alta, nici mai bună, nici mai rea. Dar Șăineanu putea adăugi, în sprijinul ei, pe fr. vechiu *culvert*, poreclă glumeață pentru „paysan ou rustre“ (analog actualului vulgar *cul terreux*) pe care chiar dânsul (Sainéan, *Les sources indigènes de d'étymologie française*, II, 348), îl înțelege, nu ca o etimologie populară dintr'un reflex fr. al ml. *collibertus* (cf. vsl. *klevrěť*), ci ca un exemplu de „appellatif facétieux“.

„Frumos-seris“.

— Considerații semantice. —

Între expresiile românești pentru un chip omenesc de o excepțională frumusețe, se întrebuițează, — pe lângă atâtea altele: *frumoasă de pică*¹, *frumos picat* (*rupt, coborît*) *din soare*², *frumoasă — coz*, *frumoasă de muc*, *frumos de foc* s. *mama focului* (cf. și *urît-foc*, *urît de mama focului*), toate, consemnate în art. respectiv din culegerea Zanne (II, p. 567), ba chiar: *frumoasă în curmeziș* (Șezătoarea, 1925, p. 63), — și expresia: *a fi frumos-scris* (Zanne, I. c.).

Rostul expresiei se precizează până la evidență prin paralele ca: „parcă e *zugrăvit*“ (Zanne, V, 661), sau prin echivalente ca: „frumos ca *o cadră*“ (cf. și germ. *bildschön*); „*cadră*, s'o pui

¹ Metafora e luată, evident, de la fructe: merele coapte, etc.

² Aici, probabil: „de o frumusețe supra-pământească“, deci: „căzut pe pământ din stele“ (cf. *coborît cu hârzobul din cer*), dacă nu = damă de pică (în jocul de cărți), ca: *frumoasă-coz*. — Plastica expresie din basme: „la soare te puteai uita, dar la dânsa ba“, am aflat-o întocmai în grecește, la Apollonius Rhodios (*Argonautica*).

în perete“ (*ibid.*, III, 292)¹. Iar un pasagiu din cronograful lui Danovici întărește această constatare, când spune: „Elena eră mai frumoasă decât toate muierile den lume, că, unde o vedeai, *părea-ți că iaste zugrăvită*, cum spun la istorii“ (v. Cartoian, *Legenda Troadei*, p. 27).

Avem, deci, semantismul pe care-l semnală dl. Ov. Densușianu, în subtila-i analiză din *Grai și Sufler* (II¹, p. 12 sq.).

Expresiuni analoge, ca: „a aveà fața *scrisă* în icoane“, despre un om slab și prizărit de tot, de „părcă-i de pe icoane“ (Zanne, VII, 19), — se știe că pictura bizantină dă sfinților o înfățișare ascetică, — sau „a rămânea (ca) *scris* pe perete“, adecă: „încremenit de frică sau de mirare“ (*ibid.*, III, 292), cu alte cuvinte: „a rămânea *tablou*“, — cum se zice — arată, vădit, același proces semantic: *scris* = *zugrăvit* (cf. de altfel și mr. *scriat*, „beau, peint“, în Glosariul „Antologiei aromâne“ a dluș Tache Papahagi, p. 484²).

Intrebarea e însă: avem a face aici cu o evoluție de sens particulară limbii noastre? — Credem că nu.

Același semantism se constată, în adevăr, și'n ngr. ἀγγελολογραμμένος, „schön wie ein gemalter Engel“ (G. N. Hatzidakis, Ἄγγελος und Verwandtes, în „Sitzungsberichte“, ale Acad. din Viena, 1913, p. 6)³. Și, dacă vechii noștri cărturari, ca M. Costin, de ex., pot spune că „chipul lui Barnovschi este *scris*“, adecă *zugrăvit*, ca al unui ctitor, la biserica cea mare din Liov (v. N. Iorga, *Din faptele străbunilor*², p. 207), să nu uităm că, în grecește, sinonimica aceasta e curentă: despre icoana Mântuitorului „cea *nefăcută* de mâni“ se spune la Theophanes (*Chronogr.*, ed. Bonn, I, 467): „ἦν χεῖρες οὐκ ἔγραψαν“ și, mai mult decât

¹ Cf. și: „Icoană 'ntr'un altar s'o pui la închinat“ (Coșbuc).

² Dr. a *scriă* înseamnă „a sgăriă“, în următoarele versuri de la Români din Serbia (Giuglea-Vălsan, p. 273):

Că-s potunii (poturii) de bumbac,
Nici veninu n'o întrat
.

Mică sabie trăgeă
Și, când odată-l loveă,
Nici solzii [solzii] nu să *scriă*.

³ Din aceeași sferă face parte și sinon. ngr. εἶδωλο γλυμμένο = ὠραία γυνή (Kukules, Διὰ ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, Atena 1922, p. 34).

atâta, însuși termenul propriu uzual pentru „pictură“ e, cum se știe, în grecește un compus al lui *γραφία*: *εἰκονογραφία*.

Ținând seamă de vrâsta cuvântului, care nu e numai grec-modern sau măcar bizantin, ci vechiu-grecesc¹, cum și de influența exercitată de Greci la noi în domeniul iconografiei, sântem — socot — în drept a considera semantismul acesta ca un reflex grecesc sau, la rigoare — fiindcă semantica în chestie e populară — un fenomen paralel cu cel din grecește: același procedeu, care a făcut pe Grec să aplice picturii termenul obișnuit pentru „scriere“ (cf. de altfel și lat. *describere*, *delineare*, sinon. cu *pingere*, *depingere*)², va fi dictat omului din popor de la noi să zică picturii „scriere“³.

Economie de termeni sau confuzie între noțiuni ?

Dar, oare, la baza celor mai multe sisteme de scriere, dacă nu a tuturor, nu e pictura ?

Istoria culturii dă dreptate poporului.

A vorbi în pontari.

În expresia *a da în ponturi* s. *a vorbi în ponturi*, „a face aluzie, a vorbi în pilde, în alegorii“ (Șăineanu, Dicț. Univ.⁴, s. v.), corespund exact ngr. *ποντολογῶ* s. *ποντολογῶ*, „mordre, blesser, piquer, se moquer par des mots couverts“ (Korais, *Ἄτακτα*, V, 310), — par des *pointes*⁴.

¹ Sensul de *εἰκονογραφία* al ngr. *ιστοριῶ* s'a putut raporta la epoca bizantină, când „creștinii vedeau pretutindeni pe zidurile bisericilor istoria lui Moisi, Iosif și alte fețe ale Vechiului și Noului-Testament în icoane“ și, deci, *ιστορία* și *εἰκῶν* au putut deveni sinonime (Kukules l. c., p. 31), cu tot *πίκτα παρ' ιστορίαν* = *ficta, irrealia*, „plăsmuiră“, din Marțial (*Ep. gr.*, I, 21, 8, ed. Lindsay). — Aceasta nu împiedecă, totuși, că ngr. *στῆρια*, *ὀστῆρια* 'Bild' să fie = it. *storia*, deci un împrumut modern (G. Meyer, *Neugr. Studien*, IV, 86). — Pentru „ouă scrise“ (incondeiate, impetrite), cf. și rut. *pisanka* „Osterei“, pe lângă *galínka*, „färbiges Osterei“ (Popowicz) și *mazanka*, „einfarbiges Osterei“ (Żelechowski), propriu : „mäzgalit“.

² Din lat. **pictare* (*pictum*), avem, după o recentă presupunere a lui Giuglea (comunicată la Muzeul Limbei Române), rom. *a pătă*.

³ Observăm că tălmăcirile românești din Manualul de Pictură bizantin traduc adesea pe *ιστορία*, *ιστορίσειν* prin „istorie“, „istorisi“ (cf. însă și : „scrișorilor celor închipuite, adică a zoografilor“, la V. Grecu, *Grieci. Malerei u. Hermenien in den rum. Ländern*, în „Bullet. de la Sect. hist. de l'Acad. Roumaine“ 1924, p. 47), în deosebire de cărțile bisericești, care traduc corect prin „zugrăveală“, „zugrăvi“ (cf. D. Russo, *Studii și critice*, p. 77).

⁴ De „poanta desenului“ (unei caricaturi) vorbește și L. Blaga (*Daria*, p. 65).

Originea ngr. *πόντος* însuși e însă, firește, în același it. *punto* (lat. *punctum*, lit.: „împuns“), la care a fost raportat cu dreptate și ung. *pont*, menționat atât de Șăineanu, cât și de Tiktin (s. v. *punct*), pentru rom. *pont* („clauză de contract“; „re-ion“: sergentul din *pont*, etc.).

A se aveà.

A se aveà cu cinevã se întrebuințează adesea, eufemistic, pentru „a trăi, a aveà relațiuni amoroase cu cinevã“:

Căci mi-a fost iubitã mie
Din mica copilãrie,
Care *m'am avut cu ea*,
Și mi-a secat inima, —

oftează, cu un evident timbru mahalagiesc-țiğãnesc, cântecul „Fire-ai a dracului Mãrie“ din colecția Fira-Kiriatic (p. 29¹).

Expresia e o elipsã din: *a se aveà bine* (cu o femeie), „être du dernier bien“ (avec une femme).

O relevãm, pentru cã a fost trecutã cu vederea în art. respectiv din Dicț. Acad.

A o da rasol.

Se întrebuințează pentru a indicã „expediarea“ unei trebî „la repezealã“, fãrã multã atenție. ‘Eine Arbeit nachlässig, schleuderhaft ausführen’, traduce Tiktin și verbul *a rasoli* ‘abkochen’. Baza ar fi, deci, *rasol* ‘im Wasser gekochtes; Suppenfleisch’, pentru care Tiktin, s. v, comparã sl. *raszol* ‘Salzbrühe’.

Dar *rasol* mai înseamnă, în graiul bãrbierilor ardeleni, un anume preparat chimic, cu ajutorul cãruia barba se poate „da jos“, fãrã briciu, în câteva minute — și e foarte posibil ca ex-

¹ În aceeași colecție, întâlnim câteva derivate interesante: *pãrugenì* din *par* (p. 35, cf. *pãrușlean*); *pisocci* = pisoiãși, motocci, motãnași, (p. 39) — Tot acolo, p. 33, gãsim explicația de fapt a expresiei „a luã la rãstau“ sau „rãnciog“, urmãtoarele versuri:

În fața barbatului
Face semn iubitului.
Dar barbatul priceput
La restul de la plug
Și-i croiește șapte 'n lung,
Și-i dã 'n cornul capului,
Sparse cuibul dracului.

presia noastră să fie un reflex al acestui procedeu expeditiv de „a da rasol“ barba clientului grăbit.

Numele însuși are la bază — după cum mi s'a explicat — pe *ras* (de la *rade*), fiind format prin asemănare cu alte numiri de preparate uzuale în *-oi*: *odol*, *lysol*, *menthol*, etc.

Expresia ia loc, deci, în rândul metaforelor pornite din officina lui Figaro: *a trage un perdaf*, *a da o săpuneală*, *a rade fără briciu*, etc.

A fi slab de înger.

Expresia, care se aplică unui idivid fără energie morală, fără curaj, incapabil de a rezistă ispitelor sau amenințărilor, se întimpină întocmai, în rutenește: *vin mnjakogo angilja*, 'er ist weichen Herzens' (Želechowski, I, s. v. *angilz* 'Engel').

A arde la ficați.

Bine cunoscuta expresie populară, bogată în variante: *a frige*, *roade*, *secă*, *tăia la ficați* (v. Zanne, II, 157, și Dicț. Acad., s.v. *ficat*), o au, aproape la fel, Grecii de azi: ngr. ἐμαύρισε τὸ σκῶτι μου 'je me suis fait du mauvais sang', χαλνᾶ τὰ σκῶτια του διὰ τὸ τίποτα 'il se fait du mauvais sang pour des riens' (Contopoulos, s. v. σκῶτι).

Dar ea există dejă la Romani: „quid referam, quanta *siccum iecur ardeat ira*“ (Juvenal, *Sat.*, I, 45)¹.

Cf. de altfel și fr. *échauffer la bile à quelqu'un*, cu un înteles înrudit.

A fierbe piatră scumpă.

În frumosu-i volum „Drumuri Moldovene“ (Cernăuți, 1925), d. Leca Morariu scrie (p. 56):

„Și cine-i harnic să prindă atâtea, atâtea alte fărâme din *cheatra cea scumpă* care se *hierbe* la stână! (*Hierbem chiatră scumpă* înseamnă pe aici: stăm de vorbă, stăm de povești)“.

Asta nu înseamnă însă că se poate scrie: „*piatră-scumpă (taifas)*“ (p. 147), ci altceva, și anume iată ce:

¹ Ficatul ca sediu al pasiunilor apare și 'η ἰτ. *hegato*, sp. *higado* 'curagiu', fr.-arg. *foie blanc* 'feiger Mensch'; cf. de asemenea: it. *è un fegato*, despre un om apucat, și germ. *jemandem ist eine Laus über die Leber gelassen*, despre care v. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, p. 275.

Există, la poporul nostru, credința că piatra scumpă nu e decât bale de șerpi și că găurile de șerpi sânt pline de asemenea pietre¹.

Dar această credință nu există numai la poporul nostru: „Les serpens entrelacés en grand nombre font une pierre qui est un diamant. Si on les surprend, on attend qu'ils s'en aillent pour le ramasser“, spune *Bulletin de la Soc. de statistique des Deux-Sèvres* din 1877 (citată de Rolland, *Faune populaire de la France*, III, p. 42, care reproduce, din Alecsandri, *Ballades de la Roumanie*, p. XLI, și informația despre credința analogă la Români).

Varianta franceză, care vorbește de un număr mare de șerpi încolăciți, colaborând toți la facerea diamantului, explică limpede și sensul metaforic de ‘conversație’ al expresiei „a fierbe piatră scumpă“.

Am relevat lucrul, și pentru că Dicț. Acad., s. *fierbe*, nu consemnează această accepțiune, precum n'o consemnează nici pe aceea de ‘a cântă (din fluier)’: *a fierbe un cântec* (v. Tit Bud., *Poezii pop. din Maramureș*).

Mr. *lău-herbu*, „a aveă necaz pe cinevă“ (Dalametra, s. v. *hearbiri*), se explică, de sigur, la fel cu sinon. dr. *a i-o coace* (sc. *turta*) *cuiva*, „a medită, a cloci răz bunare asupră-i“.

A și-o scie'n frunte, etc.

Când amenințăm pe cinevă, că n'o să uităm și n'o să-i iertăm un rău ce ne-a făcut, zicem adesea: „Să ți-o scii în frunte!“

Sensul e evident: să n'o uiți, — că nici eu n'o uit! Dar semnificația acestei formule cominatorii pare a fi mai adâncă și mai veche.

În *Exod* 13, 14—6. scrie: „Și așa va fi, când te va întrebă mâne fiul tău: ce e asta? [sacrificiul ritual, adus lui Iehova], atunci să-i răspunzi: ‘Cu puterea brațului său ne-a scos Iahvè din Egipt... De-aceea-i jertfesc lui Iahvè tot ce deschide pân-tecele mamei [născându-se], însă pe fiul meu întâiul născut îl

¹ Cf. *Comoara Satelor*, III, 1925 (ca să cităm cel mai recent izvor): „Românii din Bucovina cred că stăpânul bălaurilor e Sf. Petru, la porunca căruia bălaurii *fierb piatra*“ (p. 102), „[Bălaurii] spumegă la gură, și din spuma aceasta se face mărgeă, *piatră scumpă*“ (p. 103).

scutesc [de această jertfă]. Și să fie ca semn (*ôth*) pe mâna ta și ca „*tôtâfôth*“ pe fruntea ta, că cu puterea mâinii sale lahvè ne-a condus din Egipt¹.

Tôtâfôth e explicat, în adevăr (*ibid.* 13, 9) ca *sikkarom* „Zeichen der Erinnerung, der Mahnung“ (v. Kohlbach, în *Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde* din Berlin, XXXV [1925], p. 20).

Dar chestiunea nu se oprește aici.

La Turci există un amulet, al cărui nume, *lâm*, nu e decât numele literei arabe, care se scrie, cu un amestec de ambră (soia de rășină aromatică), mosc, rută, indigo și lazur, pe fruntea sau după urechile copiilor și miresei (v. Zenker, s. v., 789^c—790^a).

Obiceiul concordă, de sigur, cu practica așa-ziselor „amulete frontale“ evreiești¹ sau tatuarea frunții primului născut, de care pomeneam mai sus. Dar el întră, pe de altă parte, în cadrul mai larg al legăturii dintre *frunte* și *destinul scris*: „Ce ți-e scris, în frunte ți-e pus“, zice un cunoscut proverb popular românesc, în care trebuie să recunoaștem, de bună-seamă, un reflex al superstiției orientale².

De fapt, abstracție făcând de ngr. γραπτόν sau γραμμένον, care corespunde perfect lui *scris(ă)* românesc, însăși legătura, de care vorbeam, dintre acest *scris* fatal și *frunte* apare explicit în expresia uzuală turcească: *âlen yazouçe* „ce qui est écrit sur le front; la destinée“ (Barbier de Meynard, I, 113)³.

„Ceci m'était écrit sur le front; c'est l'ordre d'Allah!“, fură după Joannin (Turquie, p. 251), cuvintele de resemnare, cu care

¹ Cum e „cornul“, care poartă adesea pe el sigla ebraică a lui lahvè, întocmai precum cureaua ce înfășoară mâna Evreilor habotnici în rugăciune trebuie astfel potrivită, încât să deie, în caractere ebraice, cuvântul *Šaddai*, unul din cele mai vechi nume ale Dumnezeuului lui Israel, întrebuițat până azi pe amulete (v. Kohlbach, o. c., p. 19). — Alte date despre asemenea însemne și amulete, v. în *Zeitschr. d. Morgenländ. Gesellschaft* pe 1926.

² Cf. acum și Ov. Densusianu, în *Grai și Suflet*, II (1926), p. 311. — Descănțele de „scrisă“ sau „orândă“, v. în colecția Tocilescu, (I¹), 688, 690, etc.

³ O identică expresiune curdă relevă d. Ov. Densusianu, l. c., n. 2. Cf. și Fr. Kauffmann, *Über den Schicksalsglauben der Germanen*, în „*Zeitschr. f. deutsche Philologie*“, L (1926), p. 400. — Expresia *fata scribunda* e interesantă și pentru sinteza ce oferă între destinul „scris“ (*scribunda*) și cel „vorbit“ (*fata* din *fatum* 'Orakelspruch').

Sultanul Ibrahim se predete rebelilor, lăsându-se să fie dus în închisoare: tot fatalismul musulman e în ele.

Ca un antipod al lui *a-și scrie 'n frunte*, de unde plecasem, însemnăn, sfârșind, zicala ngr. ἐσκότωσαν ἕνα Βλάχον, ἔς τὰ παπούτσια μου τὸ γράφω, „am ucis un Valah, mi-o scriu pe papuci“ (Cf. Zanne, *Prov. Rom.*, VI, p. 278).

A se culcă și sculă cu cineva.

Se zice despre doi tovarăși nedespărțiți, — mai ales în sens rău: „D-ta, care te culci și te scoli cu Jidanii!“.

Expresia pare un ecou al medievalului fr. *homme couchant et levant*, „dans les coutumes du moyen-âge, synonym de *ma-nant* ou homme demeurant sur un domaine“ (v. Chérnel, *Dictionnaire historique des institutions, mœurs et coutumes de la France*, I, 551, unde se citează, din Ducange, o veche anchetă, în care un egumen reclamă pe unul „tamquam *hominem suum cubantem et levantem*“).

Ideea e, de altfel, comună cu aceea dintr'un *contubernalis*, *coniux* συνοικίως, *compagnon*, etc., și o formațiune analogă avem în expresia lat. *dare et accipere cum aliquo* = gr. δῶς καὶ λάβης μετ' αὐτῶν (v. *Indogerm. Forschungen*, XVIII [1925], p. 115).

A trage pe panglică.

Notăm, din *Scrisorile* lui Ion Ghica (*Opere complete*, ed. „Minerva“, vol. IV, p. 422), această interesantă expresie, sinonimă cu *a trage pe sfoară* (rău explicat de Ghibănescu, în „Arhiva“ din Iași, X, p. 178 sqq.), din vocabulariul „panglicarilor“, al scamatorilor șarlatani: „Scrie-mi asemenea dacă în testamentul lui Mihai Sturza a fost vreo pomeneală despre Academie, sau *ne-a tras pe panglică*, ca un vulpoi ce-a fost“.

Pentru alte expresii sinonime, v. în special: *Dacoromania*, I, 263 și *Mitteilungen des rum. Instituts an d. Univ. Wien*, I, 139.

Până'n pânzele albe.

Despre unul care-și persecută victima până la moartea ei, se zice că „o urmărește *până'n pânzele albe*“.

Zanne (*Proverbele Românilor*) nu înregistrează expresia, la capitolul respectiv (vol. III, p. 269, no. 7477 sqq., unde e vorba

de *pânză*); dar Tiktin o consemnează sub v. *alb* (I, 5, h), traducând-o: „bis an den Tod“.

Că, în adevăr, acesta e înțelesul *grosso modo*, o dovedește și expresia (citată și de Zanne): „alb la față, de parcă i-a luat pânza de pe obraz“, în care *pânza* e, evident, giulgiul ce acopere mortul.

De ce se adauge, însă, epitetul: *albe*?

Explicarea ne-o dau, cred, vechile inscripții creștine, în care expresia *in albis decessit* apare adesea, cu un profund sens mistic, al cărui tâlc îl înțelegem numai dacă știm că „für die Christen als grosses Glück galt, wegen der bewahrten Taufschuld im weissen Taufkleid sterben zu können“ (v. Dr. St. W. J. Teenwen, *Sprachlicher Bedeutungswandel bei Tertullian*, Paderborn 1926, p. 2).

Iarăși „Mărul-Roș“.

A fost de atâtea ori vorba aici (ultima dată, DR., III, 877-8) de această expresie¹, echivalentele și originea ei, încât nu se va mira nimeni că mai revenim odată, pentru a întregi și preciza iururile.

Am relevat, după Barbier de Meynard, că turc. *kyzyl elma* e un „surnom de la ville de Rome“. Confirmarea expresiei o găsim și'n J. M. Jouannin et J. van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, p. 6, nota, unde „Rome la Grande“ ai cărei moștenitori se consideră uzurpatorii Byzanțului, se cheamă în limba lor: „*Roumiet-ul-kubra*, qu'ils nomment aussi *kyzil-elma*, la pomme d'or“; iar explicarea denumirii ne-o dă Zenker, s. v. *kyzyl* (p. 700 c): „*Kyzyl Elma*, n. pr. (Gold-Apfel oder rother Apfel) Rom (*von der Kugel auf der St.-Peterskirche*)“².

Pentru echivalentul it. *in Oga Magoga* și fr. *jusqu'au Sec Arbre* (cf. *Μονόθενρον*), v. admirabila monografie: *La Leggenda di Gog e Magog*, în Arturo Graf, *Roma nella memoria e sulle immaginazioni del medio evo*, Torino 1923, p. 797.

¹ Un nou exemplu, în forma de blestem vâlceană din colecția pâr-Bălășel (ed. „Ramuri“, I, 104):

„Să te duci, duci, duci,
„Mările negre să le treci,
„Să te duci la *Măru'-Roșu'*,
„Să te văz când voiu vedeă pe moșu!“

² Cf. și mr. *mer aroșu*, în vârful „flamburei“ de „lână alică“ (roșie), arborate pe casa mirilor (Capidan, *Româniii nomazi*, p. 120).

„Ortus, Mortus“.

De mult auzisem, din gura unui bătrân consătean, aceste cuvinte¹, spuse cu o nuanță de ironie despre o afacere sfârșită pe neașteptate, cam în genul lui „hocus pocus“ (hoc est opus. hoc est corpus).

Bănuiam că e o formulă magică latină.

Acum știu care anume:

Un manuscris din sec. al XVI-lea (Codex Palat. Germ. 267) cuprinde următoarea rețetă pentru friguri: „Sprich † *Ortus* † *Mortuus* † *Cristus* † *Surrexit* †. Diese Wordte screib uff Salbenbletter . . . Et sonabitur p[robatum]“ (*Alemannia*, 27, 113, la Dr. H. Marzell, *Unsere Heilpflanzen*, Freiburg im Br. 1922, p. 147.

Cevă despre sufixe.

Relativ la suf. — *-(n)giu*.

O nuanță, peste care s'a trecut ușor în studiul sufixului *-giu* (v. Pascu, *Sufixe*, p. 410, sqq.), este varianta *-ngiu*.

Ea există, totuși, nu numai în cazuri în care *-n-* aparține evident radicalului: *hangiu*, *dughengiu*, ci și în cazuri care nu sânt pasibile de această explicație, ca: *boccengiu* (*buccengiu*), *cafengiu* (mai ales femin. *cafengișă* și mai cu seamă în înțelesul de „amatoare de cafea“²), *boiangiu* (*boiengiu*), etc.

Care poate fi originea acestui *-n-*?

Într'un *chiulangiu* sau *moftangiu*, avem a face, după toată probabilitatea, cu derivate secundare, de la augmentativele *chiulan* (cf. însă și turc. *külah-ği* 'șiret') și **moftan*. Într'un *tufingiu* (-pașa), evident: „tufecci-bașa“ (Stihuri pentru pieirea lui Gr. Ghica-Vodă, în rev. „Miron Costin“ pe 1916, p. 5) avem cazul special al substituției sufixului originar *-ci* (*-ciu*) prin *-gi* (*gin*) și, de altfel, însăși forma literară a turc. *tufek* e *tufenk*, așa încât *-n-* poate fi privit aici ca etimologic (cf. și *hâlvângi* 'halvagiu', menționat de Pascu, *l. c.*).

Dar în celelalte exemple?

Nu vedem decât o explicație: analogia cu cazurile, în care prezența lui *-n-* se justifică pe altă cale.

V. Bogrea.

¹ În formula completă: „Ortus, mortus, ceapălăc Bucecea“.

² Dacă n'ar putea fi explicat din *cafe(a)-giu*; cf. însă *cafeniu*, în care avem influența lui *galben* (Pascu).